Міжнародне право

УДК 342.7: 341.171

Панкевич Олег Зіновійович
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України
Pankevych Oleh
PhD in Law, Associate Professor,
Senior Researcher of the
Human Rights Laboratory named after Academician Peter Rabinovych
Research Institute of State Building and Local Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-6636-1330

СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ (ДЕЯКІ ВИХІДНІ ЗАСАДИ)
THE EUROPEAN UNION STANDARDS ON RELIGIOUS HUMAN RIGHTS (SOME BASIC PRINCIPLES)

Анотація. *Вступ. Свобода віросповідання належить до фундаментальних людських прав, які становлять один із наріжних каменів європейської правозахисної системи. У правопорядку ЄС це право закріплене на найвищому юридичному рівні – рівні первинного права. Імплементація стандартів ЄС у сфері свободи совісті має не лише правозахисний, а й системоутворюючий характер для демократичного конституційного ладу. Актуальність відповідної імплементації для*

Української держави зумовлена, передусім, її стратегічним курсом на набуття повноправного членства у вказаному інтеграційному об'єднанні. Відповідність національного законодавства та правозастосовної практики стандартам вказаного інтеграційного утворення у цій сфері розглядається як результат наближення до «Acquis de I'Union».

Мета полягає у теоретико-правовому осмисленні вихідних засад стандартів Європейського Союзу щодо релігійних прав людини крізь призму євроінтеграційних прагнень Української держави.

Результати. У статті розглядаються стандарти ЄС щодо релігійних прав людини на рівні первинного законодавства цього об'єднання. Саме на такому рівні встановлюється не лише декларативне визнання цих прав, але й їх юридично обов'язковий характер, що відрізняє стандарти ЄС від суто політичних або рекомендаційних механізмів.

Первинні джерела права ЄС відіграють ключову роль у формуванні обов'язкових, уніфікованих і ефективних стандартів забезпечення свободи совісті, виступаючи основою захисту релігійних прав у правопорядку ЄС та орієнтиром для держав-членів і держав-кандидатів.

Перспективи. Подальші дослідження варто продовжити, зосередившись на аналізі вторинного законодавства, в актах якого деталізуються та конкретизуються положення первинного законодавства Союзу щодо захисту релігійних прав.

Ключові слова: *право Європейського Союзу, первинне джерело права ЄС, права людини, свобода релігії чи переконання, релігійні права, християнська спадщина.*

Summary. *Introduction. Freedom of religion is one of the fundamental human rights that constitute one of the cornerstones of the European human rights system. In the EU legal order, this right is enshrined at the highest legal level - the level of primary law. The implementation of EU standards in the field of*

freedom of conscience is not only human rights-protecting, but also system-forming in nature for a democratic constitutional order. The relevance of the corresponding implementation for the Ukrainian state is due, first of all, to its strategic course towards gaining full membership in the specified integration association. The compliance of national legislation and law enforcement practice with the standards of the specified integration formation in this area is considered as a result of approximation to the "Acquis de l'Union".

Purpose. The purpose is to theoretically and legally understand the basic principles of the European Union standards on religious human rights through the prism of the European integration aspirations of the Ukrainian state.

Results. The article examines EU standards on religious human rights at the level of primary legislation of this association. It is at this level that not only the declarative recognition of these rights is established, but also their legally binding nature, which distinguishes EU standards from purely political or recommendatory mechanisms.

Primary sources of EU law play a key role in the formation of mandatory, unified and effective standards for ensuring freedom of conscience, serving as the basis for the protection of religious rights in the EU legal order and a guideline for member states and candidate countries.

Prospects. Further research should be continued, focusing on the analysis of secondary legislation, in the acts of which the provisions of the Union's primary legislation on the protection of religious rights are detailed and specified.

Key words: *EU law, primary EU law source, human rights, freedom of religion or belief, religious freedom, Christian heritage.*

Постановка проблеми. Свобода віровизнання та віросповідання належить до фундаментальних людських прав, які становлять один із наріжних каменів європейської правозахисної системи. У правопорядку Європейського Союзу (далі – ЄС) це право закріплене на найвищому

юридичному рівні – рівні первинного права, зокрема у ст. 10 Хартії основних прав ЄС, та конкретизується у багаторічній практиці Суду справедливості ЄС (CJEU) у нерозривному взаємозв'язку з принципами недискримінації, пропорційності та поваги до «розмаїття культур і традицій народів Європи, національної ідентичності держав-членів» [1]. Наголосимо, що імплементація стандартів ЄС у сфері свободи совісті та віросповідання має не лише правозахисний, а й системоутворюючий характер для демократичного конституційного ладу.

Очевидно, що *актуальність* імплементації стандартів ЄС у царині свободи совісті для Української держави зумовлена, передусім, її стратегічним курсом на набуття повноправного членства у вказаному інтеграційному об'єднанні та необхідністю виконання політичних і правових умов, визначених Копенгагенськими критеріями. У межах процесу європейської інтеграції питання дотримання фундаментальних прав, зокрема свободи релігії або переконань, перебуває під постійним пильним контролем Європейської комісії, відповідна оцінка якої оприлюднюється в її щорічних звітах щодо прогресу України як держави-кандидата. Відповідність національного законодавства та правозастосовної практики стандартам вказаного інтеграційного утворення у цій сфері розглядається як результат наближення до «Acquis de I'Union», насамперед у межах розділів, які стосуються судової влади, основних прав та верховенства права.

Мета дослідження полягає у теоретико-правовому осмисленні вихідних засад стандартів Європейського Союзу щодо релігійних прав людини крізь призму євроінтеграційних прагнень Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка розвідок вітчизняних науковців присвячена питанням свободи віросповідання та діяльності релігійних організацій. Зокрема, увага в цих публікаціях зосереджена на проблемах правового забезпечення функціонування релігійних громад і

деномінацій на території ЄС та України у контексті відповідності його до норм міжнародного права та права ЄС (О. Борисова [2], М. Татарчук [3]), різних аспектах державної політики України у сфері гарантування свободи віросповідання (В. Гецко [4]), на аналізі обмеження права на релігійну свободу в Україні із залученням досвіду ЄС [5].

Зарубіжні дослідження у царині забезпечення свободи совісті на теренах Євросоюзу представлені, зокрема, ґрунтовними розвідками M. Tomášek, V. Šmejkal та ін. [6], F.Colombo [7], D. Đukic [8], H. Bielefeldt, T. Pinto, M. Petersen [9], C. Raiu [10].

Проте, повище вказані дослідження, присвячені різним аспектам означеної тематики, є достатньо фрагментарними. Відчувається брак комплексного аналізу стандартів ЄС щодо релігійних прав людини, насамперед саме крізь призму євроінтеграційних прагнень Української держави. У міру своїх скромних сил ми зробимо спробу певним чином заповнити цю прогалину у низці запланованих нами публікацій. Ця стаття є першою із них і зосереджується, з огляду на обмежений обсяг, на аналізі зазначених стандартах лише в первинних джерелах права ЄС.

Виклад основного матеріалу. Стандарти ЄС щодо забезпечення та захисту релігійних прав визначаються відповідною системою первинного та вторинного законодавства, а також спеціальними стратегічними документами. Як вже зазначалося, зосередимося тут лише на актах первинного права.

У Преамбулі *Договору про ЄС (ДЄС)* згадується, зокрема про «натхнення від культурного, *релігійного* та гуманістичного спадку Європи…» [11]. Гадаємо, цей фрагмент є доволі показовим в нашу секулярну добу і написаний очевидно із дотриманням вимог так званої політкоректності, адже зрозуміло, шо йдеться власне про *християнську* (католицьку, протестантську та православну) спадщину! Слід погодитися також з чеськими науковцями, котрі зауважуть: «Хоча деякі абзаци

виражають радше політичні погляди та ідеологічні конотації, часто термінологічно загальні, Преамбула важлива для тлумачення права ЄС. Суд ЄС використовує її переважно для телеологічного тлумачення первинного права. З цієї точки зору Преамбула є не простим волевиявленням, а істотною частиною джерел первинного права» [6, с. 1239-1240].

Окрім цього ст. 2 ДЄС визначає «повагу до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин» як засадничу цінність Союзу» [11]. Очевидно, що це положення охоплює й *релігійні* права, й *релігійні* меншини.

Ст. 17 *Договору про функціонування ЄС (ДФЄС)* зобов'язує ЄС поважати національний правовий статус церков, релігійних об'єднань та громад у державах-членах та вести з ними регулярний діалог [11]. На думку Суду ЄС, ця стаття «виражає нейтралітет Союзу щодо того, яким чином держави-члени організовують свої відносини з церквами і релігійними об'єднаннями або громадами» (C-414/16 Egenberger). (…) цей нейтралітет не призводить до суттєвого виключення із застосування інших норм права ЄС. … навіть у випадку з конфесійними організаціями зацікавлені особи мають право на ефективний судовий контроль щодо застосування винятку для релігійних організацій з Директиви Ради 2000/78/ЄС, що встановлює загальні рамки для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності (C-414/16 Egenberger). На них також поширюються зобов'язання щодо захисту даних (C-27/17 Jehovan todistajat)» [6, с.63].

У публікації F. Colombo слушно стверджується, що ст. 17 ДФЄС не визнає національної компетенції ex ante у всіх релігійних питаннях; вона лише вимагає від ЄС утримуватися від регулювання справ, які конкретно характеризуються високим рівнем конфесійної специфічності: «ст. 17 ДФЄС тлумачиться переважно як «запобіжне положення», спрямоване на запобігання впливу ЄС (навіть опосередковано) на національні положення, що мають релігійний підтекст» [7].

Нарешті, ст. 19 ДФЄС надає ЄС повноваження ухвалювати акти для боротьби з дискримінацією за *релігійною* ознакою.

У Хартії основоположних прав ЄС (далі - ХОПЄС), яка згідно ст. 6 (1) ДЄС в редакції Лісабонського договору набула статусу первинного джерела права ЄС (primary EU law source), питання релігійного ґатунку згадуються декілька разів, що само по собі наочно свідчить про визнання інституціями об'єднаної Європи їхньої значущості.

Центральною у цьому контексті безумовно є ст. 10, яка безпосередньо проголошує право кожного на (а) свободу думки, (б) совісті та (в) віросповідання, що «охоплює свободу змінити релігію чи переконання», а також (г) «свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно» [1]. У контексті реалізації третьої свободи (в) Суд ЄС наголошував, що термін «релігія» включає теїстичні, нетеїстичні та атеїстичні переконання і, таким чином, стосується як «традиційних» релігій, так і інших переконань (C-56/17 Fathi, § 80)» [6, с. 1587].

Принципово важливими є положення, сформульовані в прецедентній практиці Суду ЄС, стосовно того, що поняття «релігія» або «релігійні переконання» у значенні ч. 1 ст. 10 ХОПЄС повинні тлумачитися у тому сенсі, що включають як forum internum, тобто релігію як таку (йдеться про п. (а), (б), (в) – *О.П.*), так і forum externum, тобто публічний прояв цієї релігії (п. (г) – *О.П.*), «включаючи прояви у вигляді одягу або використання зовнішніх символів» (C-157/15 G4S Secure Solutions, § 28; C-336/19 Centraal Israëlitisch Consistorie van België and Others, § 52) [6, с. 76-77]. Окрім того, на думку Суду, «право, гарантоване ст. 10(1) Хартії, відповідає праву, гарантованому ст. 9 ЄКПЛ, і, відповідно до ст. 52(3) Хартії, має таке ж значення та обсяг» [12]. У цьому контексті очевидно, що й можливі

обмеження зазначеного права повинні відповідати вимогам ч. 2 ст. 9 Конвенції 1950 р.

Водночас ч. 3 ст. 14 розглядуваного історичного документа закріплює «право батьків забезпечувати освіту та навчання своїх дітей згідно зі своїми *релігійними*, світоглядними та педагогічними переконаннями» [1]. Проте, як слушно зазначається в науковій літературі, «неправильно вважати, що батьки мають право на те, щоб освіта їхніх дітей була повністю підпорядкована їхнім релігійним чи філософським переконанням, оскільки кожна держава визначає умови надання освіти, а отже, кожна держава сама вирішує, чи включати інформацію та знання релігійного чи філософського характеру в освітні програми. Таке включення конкретних релігійних чи філософських предметів у навчальну програму має відповідати умові, що інформація чи знання будуть передаватися об'єктивно, критично і плюралістично» [6, с. 1605].

Ч. 1 ст. 21 ХОПЄС забороняє будь-яку дискримінацію за низкою різних ознак, серед яких – й «релігія або переконання» [1]. Зауважимо, що Судом ЄС у справі C-414/16 Egenberger (яка стосувалася, зокрема, заборони дискримінації за щойно вказаною ознакою) був підтверджений той факт, що ця стаття «не потребує конкретизації положеннями права ЄС або національного законодавства для того, аби надати особам право, яке може бути забезпечене правовою санкцією» [6, с. 1633].

Нарешті, ст. 22 Хартії декларує повагу Союзу до культурного, *релігійного* та мовного розмаїття [1], що вочевидь є важливою концептуальною настановою, в тому числі для офіційних інституцій об'єднаної Європи та держав-членів (а також держав-кандидатів).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Все вищевикладене дає підстави зробити такі висновки.

Первинне право ЄС формує обов'язкові стандарти захисту релігійних прав. Договори та Хартія основоположних прав ЄС утворюють так би

мовити конституційну основу правопорядку цього об'єднання, у межах якої свобода думки, совісті та віросповідання визнається фундаментальним правом. Саме на рівні первинного законодавства Союзу встановлюється не лише декларативне визнання цього права, але й його юридично обов'язковий характер, що відрізняє стандарти ЄС від суто політичних або рекомендаційних механізмів.

Первинні джерела права ЄС забезпечують єдність і передбачуваність стандартів. Закріплення релігійних прав у первинному праві дозволяє уникнути фрагментації підходів і гарантує їх однакове розуміння на всій території ЄС.

Отже, первинні джерела права Європейського Союзу відіграють ключову роль у формуванні обов'язкових, уніфікованих і ефективних стандартів забезпечення свободи совісті та віросповідання, виступаючи конституційною основою захисту релігійних прав у правопорядку ЄС та орієнтиром для держав-членів і держав-кандидатів (у тому числі – України).

Подальші дослідження у цій темі варто продовжити, зосередившись на аналізі вторинного законодавства (директив та регламентів), політичних та зовнішніх настановах, в яких деталізуються та конкретизуються положення первинного законодавства Союзу щодо захисту релігійних прав.

Література

1. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (2010/C 83/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top (дата звернення: 14.02.2026).

2. Борисова О. Державно-релігійні відносини в сучасних Нідерландах. *Українське релігієзнавство.* 2025. № 97. С. 79–86. DOI: 10.32420/2306-3548/2025.97.10

3. Татарчук М. Забезпечення свободи совісті, релігії та віросповідань в державах Євросоюзу і в Україні. *Українське релігієзнавство*. 2015. № 76. С. 200–212. DOI: https://doi.org/10.32420/2015.76.612

4. Гецко В.В. Окремі проблеми державної політики України у сфері гарантування свободи віросповідання у контексті євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2020. Вип. 62. С. 92-95.

5. Shevchuk O., Fedchyshyn S. A., Protsiuk I. V., Samoshchenko I. V., Shaposhnyk, A. O. Restrictions on the right of civil servants to freedom of outlook and religion in Ukraine: EU experience and ECtHR practice. *Revista Jurídica Portucalense*. 2024. P. 57–81. DOI: https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(36)2024.ic-3

6. Tomášek M., Šmejkal V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024. 1780 с.

7. Colombo F. Interpreting Article 17 TFEU: New Openings towards a European Law and Religion System. *Stato, Chiese E Pluralismo Confessionale*. 2020. DOI: https://doi.org/10.13130/1971-8543/12856

8. Đukic D. The Accommodation of Religion or Belief in the Context of EU Integration: The Legal Status of Religious Organisations in Central and Eastern European Countries. *Law Identity and Values.* 2025. Vol. 5, Iss. 1. P. 9-27. DOI: https://doi.org/10.55073/2025.1.9-27

9. Bielefeldt H., Pinto T. A., Petersen M. J. Introduction: Freedom of Religion or Belief as a Human Right. *The Review of Faith & International Affairs*. 2022. *20*(2). P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.1080/15570274.2022.2065799

10. Raiu C. From Asset to Liability–Considerations on the Constitutionalizing of Religious Freedom Within the European Union Member States. *Laws*. 2024. *13*(6). 72 p. DOI: https://doi.org/10.3390/laws13060072 URL: https://www.mdpi.com/2075-471X/13/6/72 (дата звернення: 14.02.2026).

11. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top (дата звернення: 14.02.2026).

12. Achbita v. G4S Secure Solutions (C-157/15), ECLI:EU:C:2017:203. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 14 March 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0157 (дата звернення: 14.02.2026).

References

1. European Union. (2010). *Khartiia osnovopolozhnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu (2010/C 83/02).* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top [in Ukrainian].

2. Borysova, O. (2025). Derzhavno-relihiini vidnosyny v suchasnykh Niderlandakh. *Ukrainske relihiieznavstvo*, (97), 79–86. https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.97.10 [in Ukrainian].

3. Tatarchuk, M. (2015). Zabezpechennia svobody sovisti, relihii ta virospovidan v derzhavakh Yevrosoiuzu i v Ukraini. *Ukrainske relihiieznavstvo*, (76), 200–212. https://doi.org/10.32420/2015.76.612 [in Ukrainian].

4. Hetsko, V. V. (2020). Okremi problemy derzhavnoi polityky Ukrainy u sferi harantuvannia svobody virospovidannia u konteksti yevrointehratsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, (62), 92–95. [in Ukrainian].

5. Shevchuk, O., Fedchyshyn, S. A., Protsiuk, I. V., Samoshchenko, I. V., & Shaposhnyk, A. O. (2024). Restrictions on the right of civil servants to freedom of outlook and religion in Ukraine: EU experience and ECtHR practice. *Revista Jurídica Portucalense*, 57–81. https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(36)2024.ic-3

6. Tomášek, M., Šmejkal, V., et al. (2024). *Komentar do Dohovoru pro funktsionuvannia YeS, Dohovoru pro YeS ta Khartii osnovopolozhnykh prav YeS.* Wolters Kluwer ČR. [in Ukrainian].

7. Colombo, F. (2020). Interpreting Article 17 TFEU: New openings towards a European law and religion system. *Stato, Chiese e Pluralismo Confessionale*. https://doi.org/10.13130/1971-8543/12856

8. Đukic, D. (2025). The accommodation of religion or belief in the context of EU integration: The legal status of religious organisations in Central and Eastern European countries. *Law, Identity and Values, 5*(1), 9–27. https://doi.org/10.55073/2025.1.9-27

9. Bielefeldt, H., Pinto, T. A., & Petersen, M. J. (2022). Introduction: Freedom of religion or belief as a human right. *The Review of Faith & International Affairs, 20*(2), 1–12. https://doi.org/10.1080/15570274.2022.2065799

10. Raiu, C. (2024). From asset to liability: Considerations on the constitutionalizing of religious freedom within the European Union member states. *Laws, 13*(6), Article 72. https://doi.org/10.3390/laws13060072

11. European Union. (n.d.). *Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeiskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top [in Ukrainian].

12. Court of Justice of the European Union. (2017, March 14). *Achbita v. G4S Secure Solutions (C-157/15), ECLI:EU:C:2017:203.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0157